

ŞİA'NIN ASLI VE DOĞUŞU ÜZERİNE GÖRÜŞLER

Şaban ÖZ*

Özet

Bu makalede Şia'nın aslı ve doğuşu konusundaki görüşler incelenmeye çalışılmıştır. Her iki konuda da, farklı görüşler, bakış açıları ve hareket noktaları ileri sürülmekle beraber, genelde tarihî gerçeklikten ziyâde, tarihî kurgular hesaba kalmıştır. Şia'nın teşekkülünde tarihî olguların dikkate alınması, tarihî süreçteki gelişimini de takip açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler:

Şia, Mezhep, Siyaset, Hilâfet.

Abstract

The Views on the Origin of Shi'a and It's Rise

In this article the thoughts about the origion and the rise of Shi'a have been examined. In both of them, not only different point of views, thoughts and starting points were put forword, but also historical speculations, apart from historical reality, were took into consideration.

The consideration of historical realities in Shi'a is important because it helps follow it's development in historical process.

Key words: Shi'a, religious sect, Politics, Caliphate

Giriş:

Şia'nın aslı ve doğuşu konusunda birçok kalem erbâbı görüşlerini beyan etmişlerdir. Bu makaledeki amacımız; belirtilen görüşleri tasnif ederek, ayrıntılara girmeksizin değerlendirmektir. Hâliyle ilk dönem Şiî kaynaklarının tezlerinden ziyâde sonraki dönem müelliflerinin tespitlerine yer verilmiştir.

Şia'nın Aslı:

Şiilik hareketi doğuşundan günümüze kadar değişik dış kaynaklara dayandırılmak istenmiş ve bu konuda birçok görüşler ortaya atılmıştır. Ancak böyle bir mesele sadece Şia için mevzu bahis değildir. Genel olarak İslâm mezheplerinin doğuşu-

* Dr., Yıldızeli İHL, sabanoz@mynet.com

şunda dış tesirlerden bahsedilmiştir. Nasıl ki, mühtediler, İslâmiyet'e ters düşmediği zannıyla, eski din ve kültürlerindeki bazı unsurları devam ettirmişler ise, ana yapıdan ayrılan mezhebî oluşumların ortaya çıkmalarında veya şekillenmelerinde dış unsurların tesirinden bahsetmek gayet tabiidir. Bir dinin yaşanması ve inanç sisteminin benimsenmesinde farklı kültürlerin ve coğrafi şartların meydana getireceği aykırılıkları da unutmamak yerinde olur. Bu sebeptir ki, İslâm mezheplerinin, bilhassa Şîa'nın doğuşundaki yabancı unsurların tesiri konusunda araştırmalar yapılmıştır.¹ Şîa'nın kaynağı konusunda ileri sürülen görüşleri maddeler halinde sıralayacak olursak;

a-“*İran Asıllıdır*” Nazariyesi: Müslüman fetihleri ile yalnız Sasanî krallarının hakimiyeti sona ermedi, aynı zamanda bu sülâle yok oldu. Bu görüşe göre; İslâmiyet'i kabul etmelerine rağmen, eski fikirlerine hâlâ bağlı bulunan İranlılar, hükümdarlarına yaptıklarını aynen halifeye yapmaya hazır bir vaziyette idiler. Onlar çöl kabilelerinin demokratik bir tarzda seçilmiş bir başkanından başka bir şey olmayan, halifelik nazariyesini yavan bulmuşlardı. Bu fikirlerin en belirgin şekli, esas itibarıyla İrani bir hareket olan Şiilikte kendini gösterir² ve hâliyle Şîa'nın kaynağı İran'dır. Bu görüşün en önde gelen temsilcilerinden biri de Dozy'dir. Ona göre, Şiilik tamamen Fârisî bir fırkadan başka bir şey değildir.³

¹ Bkz., Ecer, Ahmed Vehbi, “Şîa ve Doğuşu”, *Erciyes Üniv. İFD*, I, (1983), 137

² O'leary, De Lacy, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, çev: H. Gazi Yurdaydın-Y. Kutluay, Ankara 1971, 62-63

³ Dozy, R., *Tarih-i İslâmiyet*, I-II, çev: A. Cevdet, Mısır 1908, I, 281. Bu görüşü savunanlar ve eleştirenler konusunda bkz. Abdulhamid, İrfan, *İslâm'da İtikâdi Mezhepler ve Akâid Esasları*, çev: M. Saim Yeprem, İstanbul 1981, 26-27

b-“*Yahudi Asıllıdır*” Nazariyesi: Bu kanaati taşıyanların en meşhurlarından biri Wellhausen’dır. Kendisi bu konudaki görüşünü; “*Ama gerçekte müessisi Abdullah b. Sebe’ addolunan Şülik doktrinini İranlılardan değil, daha çok Yahudi menşeli intibâ uyanıyor*”⁴ demek suretiyle ifade etmiştir. Wellhausen’a göre Tanrı’nın dünya üzerindeki meşrû vekili olarak monarşik bir peygamber düşüncesi Yahudilerden İslâm’a geçmiştir ve Sünnî hilâfet nazariyesinin bu konuda yetersiz kaldığını düşünen Şîî düşünce devreye girmiştir. Netice itibariyle de nasıl ki Yahudilikte her peygamberin meşru bir halifesi var ise, Şîa’ya göre de Hz. Peygamber’in de vardır ve bu Ali’dir.⁵ “*İmâmiye İsnâ-Aşeriyya inancı umumiyetle Sanalı Yahudi asıllı Abdullah b. Sebe tarafından ortaya atılan görüşlere dayanmaktadır. Ne var ki İmâmiye İsnâ-Aşeriyyası, Yahudiliğe ve İbn Sevda’ya dayandırılmayı kabul etmezler. Fakat bu mücerred bir inkardan ibarettir*”⁶ diyen İhsân İlâhî Zâhîr de bu görüşün temsilcileri arasındadır.

c-“*Müşterek Yahudi-Hıristiyan Asıl*” Nazariyesi: Goldziher bu görüşün en meşhur savunucusudur. Goldziher’in görüşüne göre, Recat Akidesi, Yahudi-Hıristiyan amillerin tesiriyle İslâm’a sızmıştır; “*Muhtemelen bu inanç Yahudi ve Hıristiyan te-*

⁴ Wellhausen, Julius, *İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partiler*, çev: Fikret Işıltan, II. Bsk., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996, 149-150; ayrıca bkz. Ahmed Emin, *Fecru’l-İslâm*, Beyrut 1975, 277; Abdulhamid, 33

⁵ Bkz., Wellhausen, 150-151

⁶ Zâhîr, İhsân İlâhî, *Şîa’nın Kur’an İmamet ve Takiyye Anlayışı*, çev: S. Hizmetli-H. Onat, Ankara 1984, 22; Şîa’nın İbn Sebe hakkındaki görüşü için bkz. Kâşifu’l-Ġitâ, Muhammed Hüseyin, *Aslu’s-Şîa ve Usûluhâ*, Müessesetu’l-A’lemi’l-Matbûât, Beyrut 1993, 42; Gölpınarlı, Abdulbaki, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, İst. 1987, 91-93

sirleriyle girmiştir. Yahudi ve Hristiyan inancına göre İlia göğe yükseltilmiştir...”⁷

d-“Arap Asıllıdır” Nazariyesi: Şiilik başlangıçta Ali’nin ve onun soyundan gelenlerin halifelikteki iddialarını destekleyen tamamıyla Araplardan meydana gelen siyasî grubun hareketi idi.⁸ Yine bu görüşte olan Strothmann da, Şia’nın en eski reislerinin Arap olduğunu belirtmiştir.⁹ Ahmed Emîn’e göre de Şia, Arap temelleri üzerine kurulmuştur. Ancak daha sonraları diğer yabancı unsurların İslâm’a girmesiyle yeni bir şekil almıştır.¹⁰

Bu nazariyelere ek olarak Şia’nın aslını Asya dinlerine bağlayanlar,¹¹ kaynağı olarak Yunan mitolojisinin etkisine dikkat çekenler¹² de bulunmaktadır. Ne var ki, bunların ciddiye alınacak bir temellerinden bahsetmek mümkün olmadığı için burada üzerinde durmuyoruz.

Şia’nın aslına dair ileri sürülen tezler ana hatları ile bunlardan ibarettir.¹³ Bununla beraber, tarihî gerçekler bağlamında

⁷ Goldziher, İğnaz, *el-Akîdetu ve’ş-Şerîatu fi’l-İslâm*, Arp. çev: M. Yûsuf Mûsa, A. Hasan Abdulkâdir, A. Abdulhak, Mısır tz., 214; ayrıca bkz. Abdulhamid, 34

⁸ Lewis, Bernard, *Tarihte Arablar*, çev: H. Dursun Yıldız, İstanbul 1979, 83

⁹ Strothmann, R., “Şi’a”, *İA*, Eskişehir 1997, XI, 502-513, 506

¹⁰ Ahmed Emîn, 278; bu konuda ayrıca bkz. Hitti, Philip K., *İslam Tarihi*, I-II, çev: Salih Tuğ, İstanbul 1989, I, 391; Fazlurrahman, *İslâm*, çev: M. Dağ-M. Aydın, Ankara 1992, 240-242; Hizmetli, Sabri, “İtikâdî İslâm Mezheplerinin Doğuşuna İctimai Hâdiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme”, *AÜİFD*, XXVI, (1983), 653-680, 665-666; Ahmed Emîn, 276-277; Lewis, 83-85

¹¹ Hamideh, A. Tâhâ, *Edebu’s-Şia*, Mısır 1968, 89

¹² Musâvî, Musa, *Şia ve Şiilik Mücâdelesi*, çev: K. Hoca, Sebil Yay., I. Bsk., İstanbul 1995, 50-51

¹³ Bu konuda ayrıca bkz. Onat, “Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar”, 124

düşünüldüğünde “*Arap Asıllıdır*” nazariyesinin en tutarlı görüş olduğu anlaşılır. Çünkü oluşumunda en büyük rolü tarihi şartların oynamış olduğu Mehdilik, Recat gibi akidelerin diğer dinlerde de olmasından hareketle, Şia’nın aslının Yahudi, Hıristiyan veya Fars olduğunu söylemek zordur. Ancak daha sonraları dış etkenlerin söz konusu inançları şekillendirmede, belli oranda pay sahibi olduklarını da inkar etmek mümkün görünmemektedir. Daha çok müsteşrikler veya Şia’ya mezhebi taassuplarla yaklaşan Müslüman ilim adamlarınca dile getirilen Yahudi asıllıdır savına gelince, yaşayıp yaşamadığı dahi tartışılan¹⁴ ve aklı tutarlılık ölçülerini zorlayacak derecede, Şia’nın kuruluşunu bir adama bağlayıp, böylece Şia’nın aslını Yahudiliğe bağlamak pek sağlıklı olmasa gerek.

Şia’nın Doğuşu:

İslâm’da görülen en önemli kopma olayı, Şia olmakla¹⁵ beraber, bir mezhep olarak tarih sahnesine ne zaman çıktığı hususunda kesin bir birliğin sağlandığını söylemek mümkün değildir. Şia araştırmacıları belirli karinelere hareketle doğuşu hususunda farklı tarih ve dönemler ileri sürmüşlerdir. Biz burada Şia’nın doğuşunu ve gelişmesini bütün tafsilatı ile araştırma konumunda olmadığımız için, bu görüşleri ve görüş sahiplerinden bazılarını işaretleyerek iktifa edeceğiz.

Şia’nın doğuşu hakkındaki görüşleri, verilen tarihler göz önüne alarak kronolojik bir sınıflandırma yapacak olursak;

a-“*Resulullah (sav)’in sağlığında zuhur etmiştir*” Görüşü: Bu görüşe göre; İslâm tarlasına Şia’nın tohumlarını ilk kez eken

¹⁴ İbn Sebe konusunda özel bir çalışma için bkz. Korkmaz, Sıddık, *Tarihin Tahrifi -İbn Sebe Meselesi-*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005

¹⁵ Fazlurrahman, 238

bizzat İslâm şeriatının sahibidir. Yani Şia tohumu İslâm tohumu ile beraber konuldu. Şia'nın tercih ettiği bu görüşü dile getiren son dönem müellifleri arasında; Kâşifu'l-Ğitâ,¹⁶ Hüseyin Mircaferî,¹⁷ Seyyid Abdurrezzâk el-Hasenî,¹⁸ Abdurrahman el-Hayr,¹⁹ M. Merî' el-Antakî,²⁰ Seyyid Cafer Şehidi²¹ ve Ali Şeriatî²² gibi isimler yer almaktadır.

b-“*Resulullah (sav)'in vefatından sonra zuhur etmiştir*” Görüşü: Siyasî Şia dar manasıyla Şiatu Ali yani Ali fırkası en geç Peygamber'in ölümünden beri mevcut olmuştur.²³ Ahmed Emîn buradaki Şia'nın sadece görüş olarak ortaya çıktığını fakat kuvvetlenmediğini söylemektedir.²⁴

c-“*Hız. Osman Dönemi Fitne hareketleriyle zuhur etmiştir*” Görüşü: Buna göre ayaklanma ateşini Ebu Zer'in teşvikiyle ülkeler dolaşmaya başlayan İbn Sebe yakmış ve İslâm'a Gulât-ı Şia'yı vaz etmiştir.²⁵ De Lacy O'leary de bu görüşü dile getir-

¹⁶ Kâşifu'l-Ğitâ, 44

¹⁷ Mircaferî, Hüseyin, *Şiilik ve Safevî Şiiliği*, İst. 1972, 3

¹⁸ Hasenî, Seyyid Abdurrezzâk, *Ta'rîfu's-Şia*, Suriye 1933, 8

¹⁹ Hayr, Abdurrahman, *Târîhu'l-Aleviyyîn (Nakz ve Takriz)*, Dimeşk 1992, 23

²⁰ Antakî, Muhammed Merî' el-Emîn, *Limâzâ Ahtartu Mezhebe's-Şia*, Müessesetu'l-A'lemi'l-Matbûât, Beyrut tz., 249

²¹ Şehidi, Seyyid Cafer, *Bir İslâm Tarihi Tahlili*, I-II, çev: Hasan Elmas, Enişe Yay., Ankara 1992, II, 28

²² Ali Şeriatî, *Ali Şiasî Safevî Şiasî*, çev: Feyzullah Artinli, Yöneliş Yay., II. Bsk., İstanbul 1990, 198

²³ Strothmann, 502

²⁴ Bkz., Ahmed Emîn, 253; Onat, Şii araştırmacıların genelde Şia'nın ortaya çıkmasını Resulullah'ın vefatından itibaren başlattıklarını söyler. Bkz., Onat, Hasan, “Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, III/3, (1989), 122-138, 123

²⁵ Bkz., Hasan, İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslâm es-Siyâsi ve'd-Dini ve's-Sakâfi ve'l-İctimâi*, I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut/Kahire 1991, I, 322

mektedir.²⁶ Aynı şekilde Kutluay da, “...Şi’î hareketlerinin hepsi, kanaatimizce Şi’îliğin asıl kurucusu olan Abdullah b. Sebe’den sonradır. Daha Osman b. Affân’ın hilâfeti sırasında zuhur etmiş olan Abdullah b. Sebe, gâyesi ne olursa olsun, Ali taraftarlığını ilk olarak sistematik şekilde ortaya atmış olan kimsedir.”²⁷ diyerek Şîa’nın başlangıç itibarıyla bu dönemde ortaya çıktığını ifade etmektedir.

d-“Hz. Osman’ın vefatından sonra zuhur etmiştir” Görüşü: Bu görüşe göre; Hz. Osman’dan sonra hilâfet en layık kişinin Ali olduğunu kabul ederek, ona kayıtsız şartsız biat edip verdiği emre uyanlar ilk Şîa’yı oluşturmuştur.²⁸

e-“Hüseyin b. Ali’nin şahadetinden sonra çıkmıştır” Görüşü: Şîa tabiri bu gün kullandığımız manada Hüseyin b. Ali’nin ölümünden sonra teşekkül etmiş, Şiiler dinî bir cemaat olarak ortaya çıkmıştır.²⁹

f-“Hicrî I. Asrın sonlarında ortaya çıktığı” Görüşü: Siyasî ve fikrî bir mezhep olarak Şiiliğin yapısı halifelik konusunda nass ve tayin nazariyesine itikatla birlikte ortaya çıkmıştır. Bu nazariyeye göre, imâmet ve siyaset meselesinde Şîa’nın bir mez-

²⁶ Bkz., O’leary, 65

²⁷ Kutluay, Yaşar, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1965, 82; Kutluay, İbn Sebe’yi Wellhausen’e uyararak teolojik Şiiliğin kurucusu olarak kabul ettiğini ifade etmektedir. Bkz., Kutluay, Yaşar, *İslâmiyet’te İtikadî Mezheplerin Doğuşu*, Ankara 1959, 52

²⁸ Bkz., Hüseyin, Muhammed ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, I-III, I. Bsk., Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Kahire 1961, II, 3; Accâc, Muhammed Hatîb, *Usûlu’l-Hadîs Ulûmuhu ve Mustalâhuhu*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1989, 418

²⁹ Sofuoğlu, Cemal, *Şîa’nın Hadis Anlayışı* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1977, 22

hep olarak ortaya çıkışı, birinci Hicrî asrın sonlarına kadar gecikmiştir.³⁰

g-“*Emevîlerin sonlarında ortaya çıkmıştır*” Görüşü: Fığlalı, Muhtâr’ın isyanı sonucu vukû bulan olayları ve diğer Emevî dönemindeki isyanları ilk Şii olaylar olarak nitelendirmiş olmakla beraber, Şiiliğin vücut bulmasının en azından nass, vasiyet ve ismet gibi inançların ortaya çıkmasına bağlı olduğunu belirterek, tam teşekküllü Şîa’nın mezhebî oluşum dönemini Emevîlerin sonları olarak vermiştir.³¹

h-“*Hicrî II. Asırda ortaya çıkmıştır*” Görüşü: Bu görüşe göre, Şiilik yaklaşık hicrî II. Asırda ortaya çıkmış, pek çok kola ayrılarak ve büyük değişiklikler geçirerek günümüze kadar uzanmış bir firkadır.³²

Görüleceği üzere Şîa’nın doğuşu konusunda birbirinden farklı ve değişik tarih ve dönemler ileri sürülmüştür. Her araştırmacı kendi görüşünü savunurken, karşıt tezleri çürütmek için de deliller serdetmiştir. Şiiliğin doğuşunu herhangi bir tarih veya olayın sonucuna bağlamak şeklinde tezahür eden bu tarz zaman tahditli görüşlerin eksik olacağı kansındayız. Özellikle de mezhep kavramını “*İslâm tarihinde siyasî ve itikâdî gayelerle vücut bulmuş, İslâm dünyasında farklı zümreleşmeleri*

³⁰ Abdulhamid, 19

³¹ Fığlalı, E. Ruhi, “İlk Şii Olayları”, *AÜİFD*, XXVI, (1983), 336; *İmâmiyye Şîası*, İstanbul 1984, 143; Emevî dönemi Muhtâr ve diğer Şii ayaklanmalarının değerlendirilmesi için bkz. Hodgson, Marshall G. S., *İslâm’ın Serüveni*, I-III, çev: Komisyon, İstanbul 1993, I, 166; Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993; Mehmet Atalan da, Emevîlerin son dönemlerinde Şiiliğin mümeyyiz vasıflarından olan imamet anlayışı, vasilik, Mehdilik gibi fikirlerin açıkça tartışılır hale geldiğini ifade etmiştir. Bkz., Atalan, Mehmet, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Cafer es-Sâdık’ın Yeri*, Araştırma Yay., Ankara 2005, 200

³² Bkz., Onat, “Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar”, 138

*temsil eden oluşumlar*³³ şeklinde değerlendirecek olursak bu eksiklik daha açık bir şekilde görülecektir. Şîlik bir sürecin ürünüdür ve en küçük bir fikirsel hareketin ortaya çıkması yılları hatta yüzyılları almakta iken Şîa gibi itikadiyle, düşüncesiyle, siyasî değerlendirmeleri ile tamamıyla farklı olan bir mezhebin çıkışına kesin bir tarih veya olay göstermek mümkün değildir. Yukarıda zikrettiğimiz tarih ve olaylar ancak siyasî anlamda bir Şîa'nın doğuş tarihleri olabilir. Fakat her ne kadar temelinde siyasî bir hareket olarak başlamış olsa dahi, Şîa demek siyaset demek değildir. İrfan Abdulhamid'in de haklı olarak ifade ettiği gibi,³⁴ Hz. Ali taraftarlığını veya Hz. Ali sevgisini bir mezhep hareketi, mezheple ilgili bir zümreleşme olayı olarak görmemek yerinde olur.

Bütün bunların bağlamında düşünüldüğü zaman, sonraki tam teşekküllü bir mezhep olan Şîa'yla isim benzerliğinden başka pek alakası olmayan siyasî Şîa, Muâviye Şîasının karşısında Ali taraftarlığının temsilcisi olarak, en erken Sıffin Savaşında yerini almıştır. Bu isim Şîası tarihî süreç sonucunda dinî bir kisveye bürünerek günümüzdeki mezhebî Şîa'ya inkılap etmiştir. Ancak değişim sanıldığığının aksine kısa bir dönemde olmamış, Abbasilere bağlanan umutların inkisara uğraması ile birlikte, Emevîlerin son döneminde oluşum içerisine giren dinî Şîa, hız kazanmış, 12. İmam olan Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Hasan'ın h. 256'daki gaybeti neticesinde de bazı fikirlerin bu oluşuma dahil olmasıyla, mezhep, günümüzdeki görünümlüsüne büyük ölçüde kavuşmuştur.

Araştırmacıların Şîa'nın doğuşu üzerinde bir ittifak sağlamış olmaları, tarihi gelişimini takip etmeyi de zorlaştırmış-

³³ Fığlalı, E. Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri Tarihi*, V. Bsk., Selçuk Yay., Ankara 1991, 15

³⁴ Abdulhamid, 19

tır. Şia'yı Resulullah'ın hayatına dek götürülenler, daha sonraki olaylarda Şia faktörüne yer verirken, Şia'yı H. I. asrın sonlarına götürülenler için ise, hâliyle o zamana kadar böyle bir unsurun varlığından ve etkinliğinden bahsetmek mümkün değildir.

Şia'nın tarihî süreç içerisinde gelişimini izleyebilmek için tarihî seyrini, onun doğuşunu en erken devirden başlatanlara göre takip etmek en sağlıklı yol olacaktır. Ancak bu şekilde Şia'nın doğuş tarihi konusunda ortaya atılan tezlerin bir nevi sağlaması yapılabilir ki, bu da; Şii teze dayanarak Şia mezhebinin Resulullah'ın sağlığında var olduğunu kabul edip, gelişimini de yine o tarihten itibaren takip etmeyi gerektirir.

Şia'nın başlangıcının İslâmiyet'le beraber olduğunu savunan görüşün en önde gelen temsilcisi durumundaki Kâşifu'l-Ğitâ, bir ağaca benzettiği Şia'nın ilk tohumlarını bizzat Hz. Peygamber'in ektiğini belirterek; “*Öyle ki, hayatında çiçek açtı, vefatından sonra meyve verdi.*”³⁵ der. Kâşifu'l-Ğitâ, tezini delillendirmek için gerçekten de Şii hadis literatüründe büyük bir yekûn tutan Şia lehindeki hadisleri sıralamaktadır.³⁶ Kâşifu'l-Ğitâ'ya göre, Şia bu dönemde o kadar revaçtaydı ki, Resulullah'ın ileri gelen üç yüz sahabeti Ali Şiasındandı.³⁷

Şia'nın bu devirde bizzat Şeriat sahibi tarafından vaz edildiğini ve yine onun tarafından korunup geliştirildiğini söylemek, mümkün görünmemektedir. Zira en küçük bir ayrılığa dahi tahammülü olmayan Peygamber (sav)'in Tevhid dini İslâm'la beraber, sanki İslâm'da bir eksiklik varmış da, bunu tamamlamak için ayrı bir dinmiş gibi, Şia'yı vaz ettiğini söylemek sanırız, İslâm peygamberi için söz konusu olamaz. Kâşifu'l-Ğitâ,

³⁵ Kâşifu'l-Ğitâ, 44

³⁶ Bkz., Kâşifu'l-Ğitâ, 45-48

³⁷ Kâşifu'l-Ğitâ, 25

niçin bu Şia'nın Resulullah (sav)'in vefatından sonra ortaya çıkmadığını açıklama sadedinde de, “*Ali, ilk iki halifenin Tevhid kelimesini yadıkların, cihad orduları çıkardıkların, fetihler gerçekleştirdiklerini görünce onlara beyat etti. Ta ki, İslâm'ın birliği dağılmasın, kelimesi parçalanıp insanlar ilk cahilliklerine dönmessin ve Şiası onun kanatları altında korunarak, onun ışı-ğıyla nurlanarak devam etsin diye. Şia'nın o gün için zuhuruna imkan yoktu. Çünkü İslâm kavi, yoluna devam ediyordu.*”³⁸ demektedir. Anlaşılan o ki, Kâşifu'l-Ğitâ hem Hz. Ali'nin, hilâfeti konusundaki mevcut vasiyetle tenakuz oluşturan ilk iki halifeye beyat etmesini, hem de Hz. Peygamber zamanından beri mevcut olan Şiîlerin bu dönemde ortalıkta gözüküyor olmasını açıklama ihtiyacı duymuş ve böyle bir çıkarıma ulaşmıştır. Ancak farkında olmadan kendi içinde çelişkiye düşmüştür. Zira Şia'nın ortaya çıkmamasını “*İslâm'ın birliği dağılmasın*” argümanına bağlaması, Şiî oluşumun meşruiyetini sorgulama adına ciddi sıkıntılar doğuracağı muhakkaktır.

Burada Şiî düşüncenin temellerinin oluşmasında en büyük etken olan ve âdeta Şia'nın hareket gücünü oluşturan Kerbela olayının Şiî gelişime etkisine de değinmek yerinde olacaktır. Her ne kadar bazı araştırmacılar bu vâkıyanın vukû itibariyle Şiîlikle bir alakası olmadığını söyleseler³⁹ dahi, sonuç itibariyle Kerbela olayı yüzyıllar boyunca sürecek bir fitne kapısının açılmasına sebep olmuştur.⁴⁰ Öyle ki münferit bir haricî tara- fından öldürülen Ali'nin kanından ziyade, Hüseyin'in kanı Şiî- lik meselesinin temelini teşkil etmiştir.⁴¹ Hüseyin'in Kerbela'da

³⁸ Kâşifu'l-Ğitâ, 49

³⁹ Onat, *Emeviler Devri Şiî Hareketleri*, 71-72

⁴⁰ Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, 77

⁴¹ Strothmann, 503; Şiî literatürde Kerbela şehitlerine ağlamaya onların kabirlerini ziyaret etmeye teşvik edici bol miktarda malzeme mevcuttur.

şehit edilmesiyle, onun ve Ehl-i Beyt'in kanı etrafında birleşilmesinde,⁴² Şiilik adına siyasî bir temayül olarak efkâr-ı umumiye oluşturmak veya başka bir ifade ile Hz. Ali ve oğullarının haklarını aramak bahanesine sığınan bir takım maceraperestlerin başlattığı,⁴³ gerçekte ise yardım etme noktasında düşülen başarısızlıktan doğan pişmanlık duygusundan dolayı kefarete kalkışma eylemine dönüşen⁴⁴ askerî hareketler olmuştur.

Kerbela vakası, sonuç itibariyle, hâlâ canlı bir şekilde yaşamak da dahil olmak üzere, bir mezhebe şekil vermiş, sadece, onun tarihte yok olup gitmesini engelleyen güç kaynağı olmakla kalmamış, aynı zamanda tarih sahnesine bir mezhep olarak çıkmasına da büyük katkı sağlamıştır.

Havâric ve Şîa öğretileri Emevî halifelerinin zalim gaspçılar olduğu konusunda hem fikirdi. İsyancıları ortak bir hedefe yönelikti. Ancak Haricîlerin savaşı, kendilerine sahra hayatından kalan bedevilik hakim olduğu için zahiri idi. Şîa ise imkan buldukça açıktan savaşıyor, imkan bulamayınca da gizli savaşıyordu. Böylece Emevî iktidarları üzerinde daha tehlikeli olabiliyorlardı ki, bu da Emevîlerin onlardan çekinmesine sebep oluyordu.⁴⁵ Bu yüzdendir ki, Emevîler düşmanlık konusunda âdeta Şîa'ya endekslenmişti ve düşmanlıklarının her türlüünü fazlasıyla Şîa'ya göstermekten çekinmiyorlardı.⁴⁶

Bkz., Tuffaha, Ahmed Zeki, *fî Rihâbi Sevreti'l-Hüseyin*, Beyrut 1990, 15-16

⁴² Hasan, İbrahim Hasan, I, 326

⁴³ Fığlalı, *İmâmiyye*, 105

⁴⁴ Hodgson, I, 166

⁴⁵ Ahmed Emîn, 274

⁴⁶ Bkz., Ahmed Emîn, 274

Emevilerin bu politikalarının iki önemli sonucu olmuştur. Birincisi Şîa'da gizlilik esasının yerleşmesi (takiyye),⁴⁷ ikincisi de bütün bu işkence ve sıkıntılardan aksi tesir yaparak gönüllerde Ali ve evladının sevgisinin yerleşip, Şîi akâidinin yavaş yavaş oluşum sürecine girmesidir. Bu açıdan bakıldığında Emevilerin onlara karşı uyguladığı şiddet politikası, Şîa'ya hizmet etmiştir.⁴⁸

Emevilerin tavizsiz Şîa karşıtı politikaları neticesinde Abbâsiler, Şîi beklentilerin anahtarı olmuşlardı. Abbâsilerin, Hz. Ali ile mahiyet itibariyle Ehl-i Beyt'e bağlantılarından dolayı, otorite sahibi oldukları farz edilmekteydi. Çünkü dedeleri Abdullah b. Abbâs, Hz. Ali gibi Hz. Peygamber'in amcasının oğluydu. Şîilerin istimal etmiş oldukları vasıta Abbâsiler tarafından mevkii fiil ve icraya konuldu. Böylece Abbâsiler taht-ı saltanat yolunu kendilerine açtılar.⁴⁹ Emevilerin idare tarzı, idare düzeninin taşıdığı ruh, beytu'l-mâl ve Müslümanlara bakışı, dünyaya düşkünlüğü olduğu gibi Abbâsilere geçmişti.⁵⁰

Abbâsileri iktidara taşıyan en büyük güç öbeğini oluşturan Şîiler ise, inkisar-ı hayale uğramışlardı. Abbâsiler Emevilerden birçok şeye varis oldukları gibi, Şîilere zulmetmeyi de miras olarak almışlardı. Ali ailesi ve taraftarları düşmanları olan Emeviler zamanında görmüş oldukları sıkıntılardan daha fazla sıkıntıyla karşılaştılar. Biraz dramatize edecek olursak -ki gerçek bir dramdan öte bir şey değildir-, öldürme, sürgün, işkence adetâ Şîilerin kaderi olmuştu. Özellikle Mansûr, Reşid ve

⁴⁷ Bkz., Muzaffer, M. Rızâ, *Akâidu'l-İmâmiyye*, Dâru'l-İrşâdi'l-İslâmî, Beyrut 1988, 109; Kâşifu'l-Ğitâ, 155; Ahmed Emîn, 275

⁴⁸ Kâşifu'l-Ğitâ, 53

⁴⁹ Dozy, I, 300

⁵⁰ Nedvi, Ebu'l-Hasan, *İslâm Düşünce Hayatı*, çev: S. Şimşek, İstanbul 1977, 67

Mütevekkil zamanında bir kişinin Ali oğullarına meyletmekle itham edilmesi, onun öldürülmesine, malının yağmalanmasına kafiydi. Bu türden olaylar bizzat vezirlerin ve diğerlerinin başına da gelebiliyordu.⁵¹

Abbâsilerin iktidara geldikten sonra, Şîa karşıtı değişimlerinin sebebini anlamak oldukça güçtür. Muhtemelen onlar da, Emevîler gibi Şîa'yı kendilerine rakip olarak görüyor, saltanatlarının güçlenmesini Şîa'nın baskı altında tutulmasına bağlıyorlardı. Şîiler de Emevîlere karşı uyguladıkları taktiğin aynıısını uyguluyorlar, gizli olsun açık olsun, Abbâsîlere karşı mücadele etmeye çalışıyorlardı. Ancak bu mücadelenin gayesi devletin yıkımına yönelik olmaktan ziyâde, inancın korunması ve yaygınlaştırılmasına yönelikti.

Abbâsilerin bu politikalarının değişik sonuçları olmuştur. Şîa'nın bir kısmı Abbâsî kuvvetlerinin ulaşamayacağı yerlere gitme fikriyle Afrika'ya gittiler ve oralarda Fatimîler, İdrisîler gibi Şîî Devletler kurdular. Doğuda kalanlar ise, onlara iyi davranacak ikramda bulunacak, onlara meyledcek yandaşlar bulmuşlardı. Hatta Abbâsîlerin yıkılış nedenlerinden biri olarak bunu zikredenler de vardır.⁵²

Şîilerin Abbâsîler karşısında yaşamış oldukları büyük hayal kırıklığının siyasî sonuçlarının yanında, dinî sonuçları da olmuştur. Bundan sonra Şîilik daha da fazla, kendi apayrı istikametinde gelişmiş ve kendi dindarlık biçimlerini üretmiştir. Şîiler kendi Şeriat anlayışlarını ve ona dair kendi dindarlık biçimlerini şekillendirmişler ve buna yoğun derecede dinî bir

⁵¹ Hudârî, Muhammed Bek, *ed-Devletu'l-Emeviyye*, I-II, Müessesetü'l-Kütübi's-Sakâfiyye, Beyrut 1995, I, 165

⁵² Bkz., Hudârî, I, 165

nitelik yüklü, güçlü bir Hz. Ali soyuna bağlılık da eklemiştir.⁵³

Şiîliğin devlet mezhebi olarak ilk defa ortaya çıkması, bütün İran'a tamimi ve muarızı olan Sünniliğin şiddetle takibi Safevîler devrinde vukû bulmuştu. Safevî Şiîliğini oluşturan, bir bakıma Sünnî kuvvetler olmuştur. Doğu ve Batı'da Sünnî güçlerin tehdidi İran'ı Şiîlik esasında birleşmeye, daha doğru ifade ile din perdesi altında siyasî vahdete götürmüştür. Bu vahdeti tesis için başta Şah İsmail olmak üzere Safevî hükümdarları Şiîliği İran'da yaymak için zor kullanmış, büyük Sünnî kitleleri şiddetle takip etmiştir.⁵⁴

Sonuç:

Şîa'nın aslına dair, araştırmacılar birçok görüş ileri sürmüşlerdir. Bunlar arasında en çok dikkati çeken husus; Şîa'nın oluşumunda dış unsurların (ırk ve din özelinde) etkinliğine ayrılan büyük paydır. Ancak bir mezhebin oluşum ve şekillenmesinde ne kadar etkin olurlarsa olsunlar dış unsurlar sadece mevcut olan bir düşünce üzerinde belirleyici olabilirler ki, bu düşüncenin temeli de tarihî tecrübenin oluşturduğu Arap düşüncesidir. Hz. Ali'nin etrafında toplananlar, Muâviye veya Yezîd'in şahsında Emevî iktidarına ve hatta ilk Abbâsîlere karşı cephe alanlar Arap asıllıydılar. Ne var ki zaman içerisinde bu muhalif siyasî duruş, dış unsurların katkısı ile teolojik bir çerçevede şekillenmiş ve siyasî-mezhebî duruşundan dinî-mezhebî duruşa kayarak nihâî hâline kavuşmuştur. Bununla beraber dış etkenlerin tesiri ancak İslâm'ın sınırları çerçeve-

⁵³ Bkz., Hodgson, I, 334; Musâvî , 23

⁵⁴ Bkz., Mircaferî, 10-11

sinde etkin olabilmiş veya olamamıştır. Burada ğulât-ı Şîa'yı hariç tuttuğumuzu da ayrıca belirtelim.

Şîa tabiri ilk önceleri Ali'ye siyasi taraftarlık anlamında tezahür etmiştir. Bu Şîa'yı dinî meselelerden soyutlanmış, siyasi bir parti olarak da değerlendirmek mümkündür. Bu partiyi inanç yönünden ana İslâm kitlesinden ayıracak bir kriter yoktu. Sadece Ali taraftarlığı şeklinde tezahür eden bu Şîa, Kerbelâ faciasıyla başlayan ve zamanla Emevîlere karşı gerçekleştirilen isyanlarla şekillenen, Abbasîler döneminde de beklentilerin karşılanmaması sonucunda dinî Şîa'ya inkılap ederek oluşumunu tamamlamıştır. Bu dönemden sonraki siyasi Şîa ile dinî Şîa'yı birbirinden ayırmak zor olmakla beraber, bu iki Şîa'nın birbiri içinde mezc olması Safevîler döneminde bir ihtiyaca mebni olarak gerçekleşmiştir. Safevîler'den önce Abbâsî hilâfet merkezinde bir asır süreyle iktidarı elinde tutan Büveyhîler'in uygulamalarının (Aşure günü yas tutulması, Sahabenin açıktan sebbi, Gadir-u Hum'un bayram olarak kutlanması gibi) Şîî düşüncenin dinî-formel bir nitelik kazanmasında ciddi rolü olduğunu, tarihî model olarak bu uygulamaların Safevîler'i etkilediğini burada ayrıca hatırlatmakta fayda vardır.

Bu uzun süreç içerisinde, dünyevî menfaat sağlamaktan tutun da, İslâm'ı yok etmeye kadar birçok muhtelif amaçları bünyesinde taşıyan unsurlar, Şîa çatısı altında kendilerine yer bulmuşlar ve beraberlerinde getirmiş oldukları inanç ve kültürle Şîa'nın günümüzdeki şeklini almasında büyük rol oynamışlardır.

-Kaynakça-

- **Abdulhamid**, İrfan, *İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları*, çev: M. Saim Yeprem, İstanbul 1981
- **Accâc**, Muhammed Hatîb, *Usûlu'l-Hadîs Ulûmuhu ve Mustalâhuhu*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1989
- **Ahmed Emîn**, *Fecru'l-İslâm*, Beyrut 1975
- **Ali Şeriati**, *Ali Şiası Safevi Şiası*, çev: Feyzullah Artinli, Yöneliş Yay., II. Bsk., İstanbul 1990
- **Antâkî**, M. Merî el-Emin, *Limâzâ Ahtartu Mezhebe's-Şîa*, Müessesetu'l-A'lemi'l-Matbûât, Beyrut tz.
- **Atalan**, Mehmet, *Şüliğin Farklaşma Sürecinde Cafer es-Sâdık'ın Yeri*, Araştırma Yay., Ankara 2005
- **Dozy**, R., *Târih-i İslâmiyet*, I-II, çev: A. Cevdet, Mısır 1908
- **Ecer**, Ahmed Vehbi, "Şîa ve Doğuşu", *Erciyes Üniv. İFD*, I, (1983)
- **Hayr**, Abdurrahman, *Târîhu'l-Aleviyyîn (Nakz ve Takriz)*, Dimeşk 1992
- **Fazlurrahman**, *İslâm*, çev: M. Dağ-M. Aydın, Ankara 1992
- **Fığlalı**, E. Ruhi, "İlk Şîi Olayları", *AÜİFD*, XXVI, (1983)
- -----, *İmâmiyye Şîası*, İstanbul 1984
- -----, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri Tarihi*, V. Bsk., Selçuk Yay., Ankara 1991
- **Goldziher**, İgnaz, *el-Akîdetu ve's-Şerîatu fi'l-İslâm*, Arp. çev: M.Yûsuf Mûsa, A. Hasan Abdulkâdir, A. Abdulhak, Mısır tz.

- **Gölpınarlı**, Abdulbaki, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, İst. 1987
- **Hamideh**, A. Tâhâ, *Edebu'ş-Şîa*, Mısır 1968
- **Hasan**, İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslâm es-Siyâsî ve'd-Dînî ve's-Sakâfî ve'l-İctimaî*, I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut/Kahire 1991
- **Hasenî**, Seyyid Abdurrezzâk, *Ta'rîfu'ş-Şîa*, Suriye 1933
- **Hitti**, Philip K., *İslam Tarihi*, I-II, çev: Salih Tuğ, İstanbul 1989
- **Hizmetli**, Sabri, "İtikâdî İslâm Mezheplerinin Doğuşuna İctimaî Hâdiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme", *AÜİFD*, XXVI, (1983), 653-680
- **Hodgson**, Marshall G. S., *İslâm'ın Serüveni*, I-III, çev: Komisyon, İstanbul 1993
- **Hudârî**, Muhammed Bek, *ed-Devletu'l-Emevîyye*, I-II, Müessesetü'l-Kütübi's-Sakâfiyye, Beyrut 1995
- **Hüseyin**, Muhammed ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I-III, I. Bsk., Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire 1961
- **Kâşifu'l-Ğıtâ**, M. Hüseyin, *Aslu'ş-Şîa ve Usûluhâ*, Müessesetu'l-A'lemi'l-Matbûât, Beyrut 1993
- **Korkmaz**, Sıddık, *Tarihin Tahrifi -İbn Sebe Meselesi-*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005
- **Kutluay**, Yaşar, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara 1965
- -----, *İslâmiyet'te İtikadî Mezheplerin Doğuşu*, Ankara 1959
- **Lewis**, Bernard, *Tarihte Arablar*, çev: H. Dursun Yıldız, İstanbul 1979

- **Mircaferî**, Hüseyin, *Şiilik ve Safevî Şiiliği*, İst. 1972
- **Musâvî**, Musa, *Şia ve Şiilik Mücâdelesi*, çev: K. Hoca, Sebil Yay., I. Bsk., İstanbul 1995
- **Muzaffer**, M. Rızâ, *Akâidu'l-İmâmiyye*, Dâru'l-İrşâdi'l-İslâmî, Beyrut 1988
- **Nedvî**, Ebu'l-Hasan, *İslâm Düşünce Hayatı*, çev: S. Şimşek, İstanbul 1977
- **O'leary**, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, çev: H. Gazi Yurdaydın-Y. Kutluay, Ankara 1971
- **Onat**, Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993
- -----, "Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, III/3, (1989), 122-138
- **Sofuoğlu**, Cemal, *Şia'nın Hadis Anlayışı* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1977
- **Strothmann**, R., "Şi'a", *İA*, Eskişehir 1997, XI, 502-513
- **Şehidî**, Seyyid Cafer, *Bir İslâm Tarihi Tahlili*, I-II, çev: Hasan Elmas, Endişe Yay., Ankara 1992
- **Tuffaha**, Ahmed Zeki, *fî Rihâbi Sevreti'l-Hüseyin*, Beyrut 1990
- **Wellhausen**, Julius, *İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, çev: Fikret Işıltan, II. Bsk., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996
- **Zâhir**, İhsân İlâhî, *Şia'nın Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı*, çev: S. Hizmetli-H. Onat, Ankara 1984